

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ Α' ΤΟΜΟΥ

Ιανουάριος 1963 — Δεκέμβριος 1964

Τεύχη 1 — 10

*Επιστημονικὸν ὄργανον τοῦ Συλλόγου Παιδαγωγῶν - Ψυχολόγων
Πτυχιούχων Πανεπιστημίων Ἐξωτερικοῦ*

ΕΚΔΟΤΗΣ ΙΩ. ΚΑΜΠΑΝΑΣ ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2007

ΚΥΡΙΑ ΑΡΘΡΑ

	Σελ.	Τεῦχος
<i>Τῆς Συντάξεως</i> : Ἡ ἔκδοσις	1	1
» » : Προβλήματα σχετιζόμενα μετὰ τὴν σύνταξιν ἀναλυτικοῦ προγράμματος	1	B
» » : Ὑπόμνημα πρὸς ἔξοχ. Ὑπουργὸν Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Ὀρησκευμάτων	1	4
» » : Πρὸς τὸν δεῦτερον τόμον μας	1	6

Μ Ε Λ Ε Τ Ε Σ

I. ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ - ΚΡΙΤΙΚΗ

<i>Κ. Ἀνανιάδης</i> : Ἡ ἀγροτική ἐκπαίδευσις στὰ πλαίσια τῆς γενικῆς Παιδείας	15	6
<i>Κ. Ἀνανιάδης - Γ. Μαραγκουδάκης</i> : Ἀγροτική καὶ Ἀγροτεχνική ἐκπαίδευσις στὴν Ἑλλάδα	59	7
<i>Φιλίπ Βερνόν</i> : Σύγχρονοι ἀπόψεις περὶ νοημοσύνης καὶ μετρήσεως αὐτῆς (μεταφρ. Τ. Πασσάκου-Κυριαζοπούλου)	19	2
» » : » » »	15	3
<i>Ἄρ. Βουγιούκα</i> : Τὰ φαινόμενα τῆς προσαρμογῆς στὴ λειτουργία τῆς ἀντιλήψεως	3	4
» » : Ἡ διαδικασία τῆς μαθήσεως	51	7
<i>Θεοφράστου Γέρου</i> : «Ἐκπαιδευτικὴ Μεταρρύθμισις» (κριτικὴ)	8	5
<i>Γ. Γεωργιάδης</i> : Τὸ Ἀμερικανικὸν σύστημα ἐκπαιδεύσεως	92	8
<i>Π. Ε. Δέρα</i> : Ὑπαρξισμὸς - Ἀγωγή, Ψυχολογία καὶ Ψυχιατρικὴ	161	9
<i>Ἔρנסτ Κασίρερ</i> : Τί εἶναι ἄνθρωπος. Μετάφ. - Σχόλια Θ. Γέρου	9	1
» » : » » » » »	14	2
» » : » » » » »	13	3
<i>Βασίλ. Α. Κονιδιτσιώτου</i> : Διαλεκτικὴ Ἀγωγή	3	1
» » : » » »	11	2
<i>Βασ. Ι. Δαζανᾶ</i> : Abbé de l' Erpée, ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἀγωγῆς τῶν κωφαλάλων	215	10
<i>Γεωργίου Μαραγκουδάκης</i> : Ψυχολογία Μαθήσεως καὶ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα	140	9
» » : Στοιχεῖα Νευροφυσιολογικῆς Ψυχολογίας	14	1
<i>Ἄντ. Μπενέκου</i> : Εἰσαγωγή στὴν Ψυχολογία τοῦ Bruner	22	2
» » : » » » »	19	3
» » : Προβλήματα καὶ πειραματισμοὶ γύρω ἀπὸ τὴν διδασκαλία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν	107	8

	Σελ.	Τεύχος
Ι. Σ. Μπρούνερ : «Η έννοια τῆς δομῆς στὴ σύγχρονη Παιδαγωγική» κατὰ μετάφραση Γ. Μαραγκουδάκη καὶ Ἀντωνίου Μπενέκου	11	5
Κ. Πασάκου : Σύγχρονος ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ μέθοδοι εἰς Ψυχολογίαν καὶ Παιδαγωγικὴν	21	1
» » : » » »	32	2
Γ. Κ. Παπαγεωργίου : Δυσκολίες στὴν ἀνάγνωση καὶ γραφὴ .	199	10
Τριαντ. Τριανταφύλλου : Αἱ ἀνθρώπιναι σχέσεις εἰς τὴν Ἀγωγὴν	2	6
Κ. Χάρη : Ἡ ἐπιστημονικότης τοῦ διδασκάλου καὶ ἡ στάθμη τῶν σπουδῶν του	78	7
Λ. Χουσιάδα : Παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἐπαγωγικὴ καὶ παραγωγικὴ σκέψη	4	2

II. ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ - ΕΙΔΙΚΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΦΗΡΜΟΣΜΕΝΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ - ΨΥΧΙΚΗ - ΥΓΙΕΙΝΗ

Διδακτικοὶ πειραματισμοὶ

Α. Βουγιούκα : Ἐνα εὐκαιριακὸ θρησκευτικὸ μάθημα	181	9
» » : Ἡ προσφορὰ τοῦ Ζαχ. Παπαντωνίου στὰ παιδικὰ γράμματα	36	2
Θεοφράστου Γέρον : Ἡ Ὄρθογραφία τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 1 διδακτικὸν πρόβλημα τοῦ σχολείου	47	3
» » : » » »	35	4
» » : » » »	32	5
Α. Κακαβούλη : Παιδικὰ ἐλαττώματα καὶ ἡ ἀντιμετώπισίς των εἰς τὸ σχολεῖον	39	4
Εὐθ. Κασιώλα : Πορίσματα τέστ Ἀναγνώσεως	30	1
» » : » » »	44	2
» » : » » »	18	4
» » : » » » καὶ Ἀριθμητικῆς	15	5
» » : Τὸ πρόβλημα τῶν καθυστερημένων μαθητῶν στὸ σχολεῖο	186	9
» » : » » »	230	10
Ἀντ. Κρέτση : Ἡ μαθητοποίησις τοῦ μαθητοῦ	26	1
» » : » »	32	2
Γ. Κυριαζοπούλου : Ἡ Σύνταξις τοῦ συγχρόνου Ἀναλυτικοῦ προγράμματος	34	1
» » : » » »	48	2
Ν. Δυμπέρη : Πρότυπα Δημοτικὰ Σχολεῖα	132	8
Γ. Μαραγκουδάκη : Σχέδιον Ἀναλ. Προγραμ. τῆς Α' τάξεως τοῦ Δημ. Σχολείου	1	3

		Σελ.	Τεύχος
	<i>Αντ. Μπενέκου</i> : Συμβολή εις τὸ πρόγραμμα συγκεντρώσεως τῆς διδακτέας ὕλης	24	4
	» » : » » » »	27	6
<i>Τῆ</i>	<i>Γ. Ξεκάλου</i> : Τὸ πρόβλημα τῆς ἀναπτύξεως τῆς κοινωνικότητος εἰς τὸ παιδί	26	2
»	» » : » » » »	26	3
»	» » : » » » »	12	4
	<i>Εὐαγ. Παπαγιαννάκη</i> : Τὰ τρία «Τί»	21	4
	<i>Δ. Κ. Παλυβοῦ</i> : Ἡ ψυχολογία τῶν πεποικισμένων παιδιῶν	174	9
»	<i>Κ. Πασσάκου</i> : Προσπάθειαι ψυχολογικῆς καὶ Παιδαγωγικῆς παρακολουθήσεως τοῦ μαθητοῦ	195	9
	» » : » » » »	243	10
	<i>Ν. Πετρουλάκη</i> : Πηγαι καὶ μορφῆ μαθήσεως	28	5
	<i>Ἑλπ. Σταματάκη</i> : Ἡ φιλολογία τῶν παιδιῶν	228	10
<i>Ε</i>	<i>Ἰω. Χαραλαμποπούλου</i> : Τὰ προβλήματα τῆς Ψυχικῆς Ὑγιεινῆς τοῦ λαοῦ μας	38	1

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ - ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

	<i>Θ. Γέρον</i> : Educational Strategy for developing Societies τοῦ Adam Curle — Κριτικὴ Ἀνάλυση	90	7
	<i>Τ. Κυριαζοπούλου</i> : Ἡ Ἐπέκτασις τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως	137	8
	<i>Ἰω. Καμπανᾶ</i> : Ἐπιθεώρηση τοῦ βιβλίου Ἰω. Κυριαζικίδου : «Εἰσαγωγή στὸν ἐπαγγελματικὸ προσανατολισμὸν»	148	10
	<i>Κ. Κίτσου</i> : Ἰδρυσις Ἰνστιτούτου τῶν ἐπιστημῶν τῆς ἀγωγῆς	35	5
	<i>Ν. Μπάρκα</i> : Ἐκθεσις ἀναφερομένη εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ ἐν Ἀθήναις συγκληθέντος Διεθνoῦς Συνεδρ. Μαθημ)κῶν	40	6
	<i>Αντ. Μπενέκου</i> : Ἐπιθεώρηση βιβλίου : 1) Ἑλπ. Σταματάκη : «Ἡ ἐπιμόρφωσις τῶν ἐνηλίκων» 2) Reiser - Leythman - Frankl - Lefgren : «Μιὰ προσπάθεια συνενώσεως τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως» Μεταφρ. Σχόλια Τρ. Τριανταφύλλου καὶ Γ. Μαραγκουδάκη. 3) Δ. Κ. Βακάλη : «Ἡ Ἐνιαία Συγκεντρωτικὴ Διδασκαλία»	95	7
	» » : Ἡ ἐπιθεώρησις τοῦ βιβλίου Ν. Πετρουλάκη : «Γενικὴ Διδακτικὴ»	147	8
	<i>Γ. Ζύδη</i> : Στατιστικὴ περὶ ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως	52	2
	<i>Γ. Ξεκάλου</i> : Διεθνῆς ἐκπαιδευτικὴ κίνησις	43	1
	<i>Κ. Πασσάκου</i> : Βιβλιοκρισία τοῦ βιβλίου «Ἡ Κρήτη τοπίον, ἀνθρωποι, γεγονότα, θρύλοι» — Λ. Γ. Πετρίδη	48	6
	<i>Τ. Τριανταφύλλου</i> : Ὁργάνωσις Σεμιναρίου	56	2

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΤΗΤΟΣ ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΙΔΙ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΕΜΜ. ΞΕΚΑΛΟΥ

Licencié ès Sc. de l'Éducation.

Τί είναι κοινωνικότης

Λέγοντες «κοινωνικότητα» νοούμεν τήν τάσιν τήν ὁποίαν παρουσιάζει ὁ ἄνθρωπος νά ἐπιζητῇ τήν ἐπικοινωνίαν με τοὺς ὁμοίους του, νά ἀναπτύσῃ ἀμοιβαίας καὶ ἀποδεκτάς σχέσεις με αὐτούς, νά ἐπιδιώκῃ τήν προσαρμογὴν του εἰς τήν ὁμάδα τῶν συνανθρώπων ἣ ὁποία τὸν περιβάλλει καὶ νά ζῇ ὁμαλῶς ἐντὸς αὐτῆς, ἐπὶ τῇ βάσει ἀμοιβαίων ἀνταλλαγῶν καὶ ἀμοιβαίας κατανοήσεως.

Ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως, ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος διὰ τῆς συμπεριφορᾶς του γίνεται ἀποδεκτὸς ὑπὸ τῶν ὁμοίων του καὶ ἀποδέχεται αὐτούς, κατέχεται ἀπὸ εὐάρεστα συναισθήματα, ἔχει «συναίσθημα ἀσφαλείας», τὸ ὁποῖον συντελεῖ εἰς τήν ψυχικὴν αὐτοῦ ἰσορροπίαν. Τὰ εὐάρεστα ταῦτα συναισθήματα ὠθοῦν αὐτὸν νά ἐπιδεικνύῃ τήν λεγομένην «ἀποδεκτὴν κοινωνικὴν συμπεριφορὰν», ἐνῶ τὰ ἀντίθετα, τὰ μὴ εὐάρεστα συναισθήματα, δημιουργοῦν «ἀνασφάλειαν» ἣ ὁποία τὸν ὀδηγεῖ εἰς τήν λεγομένην «ἀντικοινωνικὴν» συμπεριφορὰν. Διακρίνομεν οὕτω ἀνθρώπους παρουσιάζοντας κοινωνικὴν ἢ ἀντικοινωνικὴν στάσιν, κατεχομένους ἐκ κοινωνικῶν ἢ ἀντικοινωνικῶν συναισθημάτων.

Ἡ ψυχολογία, παλαιότερον, ἠσχολήθη με τὰ εἶδη καὶ τήν ἀνάπτυξιν τῶν κοινωνικῶν καὶ ἀντικοινωνικῶν συναισθημάτων, οὐχὶ δὲ με τήν κοινωνικότητα ὡς ὀλικὴν ἀντίδρασιν τοῦ ἀτόμου. Διὰ τοῦτο καὶ σήμερον ἀκόμη, ὁμιλοῦν πολλοὶ περὶ «ἀναπτύξεως τῶν κοινωνικῶν συναισθημάτων», ἀντὶ νά ὁμιλοῦν περὶ ἀναπτύξεως τῆς κοινωνικότητος. Ὁ ὅρος «κοινωνικότης» περιλαμβάνει τὰ παντὸς εἶδους συναισθήματα, ἀντιδράσεις, ἐνεργείας, στάσιν καὶ γενικώτερον τήν ὅλην συμπεριφορὰν τοῦ ἀτόμου ἔναντι τῶν ὁμοίων του.

Μέχρι σήμερον ἔχουν παρουσιασθῆ δύο θεωρίαι ὡς πρὸς τήν κοινωνικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μία δέχεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῆς γεννήσεώς του εἶναι ὄν κοινωνικόν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπὶ παραδείγματι χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπον ὡς: «Ζῷον χερσαῖον, ἀγελαῖον, πολιτικόν... καὶ οὐ μόνον πολιτικόν, ἀλλὰ καὶ κοινωνικόν». Ἡ δευτέρα ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκ φύσεως ὄν ἐγωϊστικόν, ἀντικοινωνικόν. Ὁ Tr. Hobbes (1) ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «ὄν ἀκωνόνητον τὸ ὁποῖον ζητεῖ τήν ἰδίαν ἀτομικὴν ὠφέλειαν». Ὁμοίως ὁ Γάλλος κοινωνιολόγος Emile Durkheim θεωρεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα «ἐγωϊστικόν καὶ ἀντικοινωνικόν ὄν». Κατ' αὐτόν, πᾶς ἄνθρωπος εἶναι κατ' ἀρχὰς ἀτομιστής, ἐγωϊστής. Ἀργότερον καὶ ὑπὸ τήν ἐπίδρασιν τῆς κοινωνίας γίνεται κοινωνικός. «Πρέπει—λέγει—τὸ ταχύτερον, νά μετατρέψωμεν τὸν ἐγωϊστικόν καὶ ἀντικοινωνικόν ἄνθρωπον, εἰς ἄνθρωπον ἱκανόν νά ζῆσῃ βίον κοινωνικόν καὶ ἠθικόν. Ἴδου τὸ καθήκον τῆς ἀγωγῆς».

Πολλοὶ ψυχολόγοι, ἐπηρεασμένοι ὑπὸ τῆς θεωρίας ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπ' ἀρχῆς κοινωνικόν ὄν, ἐπεχείρησαν νά διακρίνουν ἔμφυτα ἔνστικτα (κοινωνικά ἔνστικτα) τὰ ὁποῖα ὠθοῦν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ νά ἔρχεται εἰς συνεχῆ ἐπαφήν μετὰ

(1) Νικ. Καραχρίστου «Κοινωνιολογικὴ Παιδαγωγικὴ». 1928, σελ. 34.

τῶν ὁμοίων του καὶ νὰ μὴν δύναται νὰ ζήσῃ ἄνευ αὐτῶν. Ὁ ψυχολόγος William James εἰς τὸ ἔργον του «Ἀρχαὶ τῆς ψυχολογίας» λέγει: «Ὁ ἄνθρωπος, ὡς ζῶν τὸ ὅποιον ἐπιδιώκει πάντοτε τὴν ὁμαδικὴν συμβίωσιν, ἐπηρεάζεται καὶ ἐκ τῆς παρουσίας καὶ ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν ὁμοίων του. Δοκιμάζει, ὅταν εὐρεθῇ μόνος, μεγάλας δυσκολίας.»

Ἐν τούτοις, πιστεύομεν ὅτι, ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῶν ὁμοίων του δὲν εἶναι ἔμφυτος. Μεταβάλλεται μὲ τὴν πάροδον τῆς ἡλικίας καὶ ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν περιστάσεων. Ἡ μεταβολὴ αὐτὴ ὀφείλεται, κατὰ μέγα μέρος, εἰς τὴν προσωπικὴν δραστηριότητα καὶ ἐπενέργειαν παντὸς ἀτόμου ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἄτομα τὰ ἑποῖα τὸ περιβάλλον. Ἡρόκειται λοιπὸν περὶ μιᾶς προοδευτικῆς ἀναπτύξεως μετὰ βαθμιαίας ὀημιουργίας, ἡ ὅποια δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀτομικῆς, μόνον, δραστηριότητος, ἀλλὰ καὶ ἀμοιβαίας ἀνταλλαγῆς καὶ ἀλληλεπιδράσεως τῶν ἀτόμων.

Ὅθεν, κρίνεται ἐνδιαφέρον νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνικότητος εἰς τὸ παιδί, ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεώς του. Αἱ σπουδαιότεραι Εὐρωπαϊκαὶ ψυχολογικαὶ Σχολαὶ αἱ ὅποια ἐπεχείρησαν νὰ δώσουν μίαν θετικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐν λόγω πρόβλημα, εἶναι:

- 1) Ἡ Σχολὴ τῆς Βιέννης (Charlotte Bühler καὶ συνεργάται της).
- 2) Οἱ ψυχαναλύται (κυρίως ἡ Suzan Isaaks) καὶ
- 3) Ἡ Σχολὴ τῆς Γενεύης (Jean Piaget.)

1. Πῶς ἐξηγεῖ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνικότητος εἰς τὸ παιδί ἡ Ch. Bühler.

Δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἡ πρώτη ψυχολόγος ἡ ὅποια παρουσίασεν ὕλικὸν λεπτομερῶν παρατηρήσεων ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ, εἶναι ἡ ἐκ Βιέννης Ch. Bühler. Οἱ προηγούμενοι αὐτῆς, ἠσχολήθησαν μὲ τὸ θέμα τοῦτο παρεπιπτόντως καὶ ὄλως θεωρητικῶς.

Ἐκκινᾷ ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι: «Αἱ σχέσεις μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ κοινωνίας καθορίζονται ἐκ δύο πόλων: Εἰς τὸν ἓνα εὐρίσκεται ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν κοινωνίαν, νὰ καταστῇ μέλος της, νὰ συγχωνευθῇ παντελῶς μὲ αὐτήν. Εἰς τὸν ἄλλον τοποθετεῖται ἡ ἀνάγκη αὐτοῦ (τοῦ ἀνθρώπου) νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν του, νὰ διακριθῇ τῶν λοιπῶν, νὰ μείνῃ ἐλεύθερος καὶ νὰ ἀποδειχθῇ ἀνώτερος τῶν ἄλλων. Τὸ ἄτομον ταλαντεύεται πάντοτε μεταξὺ τῶν δύο τούτων πόλων: ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ». Ἐνῶ ὁ E. Pi. Durkheim θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου ἀρχίζει ἐκ τοῦ «ἐγωϊστικοῦ καὶ ἀντικοινωνικοῦ ὄντος τὸ ὅποιον γεννᾶται», ἡ Bühler τονίζει ὅτι ἀκόμη καὶ τὸ ἔρφεος εἶναι βαθέως κοινωνικόν. Τὰ συμπεράσματά της τὰ στηρίζει ἐπὶ παρατηρήσεων εἰς παιδιὰ, ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς γεννήσεώς των. Ἡ γενικὴ ἐντύπωσις ἐκ τῆς μελέτης αὐτῶν εἶναι ὅτι «τὸ παιδί εἶναι πάντοτε καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις του κοινωνικόν». Συναντῶμεν συχνὰ εἰς τὸ ἔργον της τὴν φράσιν: «τὸ παιδί ἀπὸ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς γεννήσεώς του εἶναι ἀπολύτως κοινωνικόν». Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν, ἐν συντομίᾳ, τὰ συμπεράσματα τῶν παρατηρήσεών της:

Στάδια ἀναπτύξεως τῆς κοινωνικότητος κατὰ Bühler.

Κατὰ τὴν γνώμην της, αἱ πρῶται κοινωνικαὶ ἀντιδράσεις τοῦ παιδιοῦ παρουσιάζονται ἀπὸ τῆς βρεφικῆς ἡλικίας, μεταξὺ τοῦ 1ου καὶ 2ου μηνὸς τῆς ζωῆς του.

Διακρίνει τρία βασικά στάδια ἀναπτύξεως τῆς κοινωνικότητος εἰς τὸ παιδί.

Α'.) Ἡλικία 0—1 μηνός. Ἡ πρώτη αὕτη περίοδος χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῆς ἀδυναμίας τὴν ὅποιαν παρουσιάζει τὸ παιδί νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ ἄλλα παιδιὰ.

Β'.) Ἡ λ ι κ ί α 2 - 5 μ η ν ῶ ν. Παρουσιάζονται αἱ πρῶται κοινωνικαὶ ἀντιδράσεις τοῦ παιδιοῦ. Κραυγάζει, μειδιά, κινεῖται ἐπὶ τῆς θέας ἄλλων προσώπων (κυρίως τῆς μητρός). Ἀναφέρει μάλιστα παράδειγμα δύο βρεφῶν ἡλικίας 5 μηνῶν ὅταν ἐξηφανίζετο τὸ ἕνα ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἄλλου, τοῦτο ἤρχιζε νὰ κλαίῃ.

Γ'.) Ἡ λ ι κ ί α 6 - 18 μ η ν ῶ ν. Ἡ τρίτη αὕτη περίοδος χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῆς προσπαθείας τὴν ὁποίαν καταβάλλει τὸ παιδί νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφήν μὲ τοὺς ἄλλους. Κατὰ τὴν γνώμην τῆς, ὑπάρχουν οἱ ἀκόλουθοι τύποι ἐπαφῆς μεταξὺ παιδιῶν κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο:

α'.) Ἐπαφή διὰ τοῦ δλέμματος (6-7 μηνῶν). Τὰ παιδιά ἀλληλοπαρατηροῦνται ἄνευ ἀντιδράσεων (1). Διὰ τὰ πλέον προχωρημένης ἡλικίας παιδιά, ἡ στάσις αὕτη θεωρεῖται ὑπ' αὐτῆς ὡς ἐκδήλωσις δυσπιστίας καὶ ἀνησυχίας.

β'.) Ἐπαφή διὰ τῶν χειρῶν (8-9 μηνῶν). Τὰ παιδιά ἐγγίζουσιν τὰς παρειὰς ἄλλων παιδιῶν, τὰς κτυποῦν, πιάνουσιν τὰς χεῖρας τῶν ἄλλων κ.τ.τ.

γ'.) Συνάντησις δλέμματων, μειδιάματα, φλυαρία (10-12 μηνῶν).

δ'.) Ἐπίδειξις καὶ προσφορά ἀντικειμένων (ἀπὸ 12 μηνῶν καὶ ἔνω). Τὰ παιδιά προτείνουν τὴν χεῖρα, δεικνύουσιν ἕνα παιγνίδι, τὸ προσφέρουσιν.

Παρ' ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας ἐπαφῆς, ἐν τέλει διατείνεται ὅτι, γενικῶς κατὰ τὴν τρίτην ταύτην περίοδον:

—Τὰ παιδιά διέρχονται τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ χρόνου τῶν παίζοντα δι' ἑαυτά. Μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρει ὅτι ἐχρησιμοποίησε ἕνα τύμπανον τὸ ὁποῖον ἔθεσε εἰς τὴν διάθεσιν παιδιῶν ἡλικίας 11-18 μηνῶν. Παρατήρησεν ὅτι ἕκαστον αὐτῶν τὸ ἐχρησιμοποιοῦν διὰ τὸν ἑαυτόν του.

—Παρουσιάζονται ἐπίσης κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην δεσποτικαὶ καὶ ἀνταγωνιστικαὶ τάσεις μεταξὺ παιδιῶν, δηλαδὴ τάσεις μερικῶν νὰ κυριαρχήσουσιν καὶ νὰ ἐπιβληθοῦν ἐπὶ τῶν ἄλλων. Καταλήγει οὕτω εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἀπὸ τῆς ἡλικίας αὐτῆς, παρουσιάζονται παιδιά μὲ «κυριαρχικόν» τύπον καὶ ἄλλα μὲ «ὑποτακτικόν».

Ἄλλ' ἡ ἀνάπτυξις τῆς κοινωνικότητος δὲν περιορίζεται εἰς τὰ ἀναφερθέντα τρία βασικά στάδια ἐξελίξεως. Συνεχίζεται μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεως. Εὗρισκει λοιπὸν ἡ Bühler ὅτι:

Εἰς ἡλικίαν 2-4 ἐτῶν παρουσιάζεται στάσις ἀντιθέσεως καὶ ἀρνήσεως εἰς τὰ παιδιά. Ἀντιτίθενται δηλαδὴ εἰς πᾶσαν ἐνέργειαν τοῦ ἄλλου ἐπ' αὐτῶν.

Εἰς ἡλικίαν 5-8 ἐτῶν τὰ παιδιά ζοῦν μαζί, παίζουν, αἱ ἀμοιβαῖαι ἐπαφαί των εἶναι περισσότεραι, περὶ τὸ τέλος δὲ τῆς περιόδου ταύτης (8ον ἔτος) παρουσιάζουσιν καθαρὰν κοινωνικότητα.

Εἰς ἡλικίαν 9-13 ἐτῶν παρατηρεῖται πολὺ ἀνεπτυγμένη κοινωνικότης ἢ ὁποία, κατὰ τὴν γνώμην τῆς, παρουσιάζεται ἐνωρίτερον εἰς τὰ κορίτσια. Τὰ παιδιά ἀποδέχονται τότε, κανόνας καὶ ἀρχὰς κατὰ τὰ παιγνίδια των.

Εἰς ἡλικίαν 14 ἐτῶν καὶ ἔνω παρουσιάζονται αἱ φιλίαι, ὁ θαι-

20

(1) Ἐν τούτοις ἀναφέρει παράδειγμα βρεφῶν 5 μηνῶν ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἕνα κλαίει, ὅταν ἐξαφανίζεται τὸ ἄλλο.

μασιμὸς πρὸς μεγαλυτέρους καὶ αἱ ἀνάγκαι κοινωνικῶν σχέσεων καθίστανται πλέον ἐμφανεῖς.

Αὕτη, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, εἶναι κατὰ τὴν γνώμην τῆς Bühler ἡ πορεία ἀναπτύξεως τῆς κοινωνικότητος εἰς τὸ παιδί.

Πλὴν τῶν παρατηρήσεων τὰς ὁποίας ἔκανε ἡ Bühler εἰς τὴν συμπεριφορὰν τοῦ παιδιοῦ, συνέλεξε καὶ κατέγραψε τὸ χρησιμοποιούμενον ὑπὸ τῶν παιδιῶν λεξιλόγιον, ἐν τῇ προσπάθειά της νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς των.

Κριτικὴ ἐπὶ τῶν ἀπόψεων τῆς Bühler.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὰς ἀνωτέρω ἐκτεθείσας ἀπόψεις τῆς Bühler ἔχομεν πᾶν δικαίωμα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι:

α'.) Τὰ στάδια ἀναπτύξεως τῆς κοινωνικότητος, ὡς καθορίζονται, δὲν εἶναι φυσικά. Εἰς τὸ πρῶτον καὶ δεῦτερον ἔτος τῆς ἡλικίας δέχεται ὅτι τὸ παιδί καταβάλλει παντὸς εἶδους προσπάθειάς διὰ νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς ἄλλους. Εἰς τὸ 2 - 4ον ἔτος διαβλέπει «ἀντιθέσεις» καὶ «ἀρνήσεις», ἐνῶ εἰς τὸ 8ον ἔτος παραδέχεται πλήρη κοινωνικότητα, πράγμα ἀπίθανον. Τὸ παιδί τῶν 8 ἐτῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχῃ ἀναπτύξει πλήρως τὴν κοινωνικότητά του.

β'.) Τοποθετεῖ τὴν ἐμφάνισιν τῶν κοινωνικῶν ἐπαφῶν μεταξὺ παιδιῶν, πολὺ ἐνωρίς.

γ'.) Ὡς ἀποδέχεται τὰς ἐπαφὰς ταύτας εἶναι ἀπλῶς ἐξωτερικαὶ κινήσεις τῶν παιδιῶν. Ἀφ' ἐνὸς προσέγγισις τ ο π ι κ ῆ, ἀφ' ἑτέρου ἀπομάκρυνσις καὶ ἀποφυγή. Οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ ἀμοιβαίας ἀποδοχῆς καὶ κατανοήσεως μεταξὺ παιδιῶν. Ἄνευ τῆς ἀμοιβαιότητος αὐτῆς δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν κοινωνικότητα.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τώρα λεπτομερέστερον τὸ σύνολον τῶν ἀπόψεών της, παρατηροῦμεν ὅτι:

α'.) Παρουσιάζεται π α ρ ε κ κ λ ῖ ν ο υ σ α τ ῶ ν θ α σ ι κ ῶ ν ἀ ρ χ ῶ ν τ ῆ ς. Ἐχρησιμοποίησε, κατὰ τὴν γνώμην μας, τὸν ὄρον «κοινωνικός» κατὰ τρόπον μονόπλευρον. Ἐνῶ δηλαδὴ διατείνεται ὅτι ὑπάρχουν δύο πόλοι οἱ ὁποῖοι καθορίζουν τὰς κοινωνικὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, ὁ ἀ τ ο μ ι κ ὸ ς καὶ ὁ κ ο ι ν ω ν ι κ ὸ ς. μόνις ἀρχίσῃ νὰ μεταφράζῃ τὰς παρατηρήσεις της, δὲν ὑπολογίζει εἰ μὴ μόνον ἐκείνας αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς σημεῖα θετικῶν κοινωνικῶν τάσεων. Ἄγνοεὶ τὸν «ἀτομικὸν» πόλον. Αἱ «π ρ ῶ τ α ι κ ρ α υ γ α ῖ» ἐπὶ παραδείγματι τοῦ παιδιοῦ, σημαίνουν κατὰ τὴν Bühler εἴσοδον εἰς κάποιαν ἐπαφὴν μὲ τὸν πλησίον του. Βεβαίως δὲν διατείνεται ὅτι αἱ κραυγαὶ τῶν πρώτων μηνῶν τῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ εἶναι σημεῖα ἢ μέσα τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ τοῦτο ἐνσυνειδήτως, ἐν τούτοις ἀποδίδει εἰς αὐτὰς κοινωνικὴν σημασίαν, προσπάθειαν ἐπαφῆς. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον αἱ κραυγαὶ τοῦ παιδιοῦ διαφοροποιοῦνται καὶ δι' αὐτῶν ἐκφράζει τὰς διαθέσεις του, συγχρόνως δὲ στέλλει ποικίλα μηνύματα εἰς τοὺς ἄλλους.

Νομίζομεν ὅτι ἡ συγγραφεὺς συγχέει πολλὰ στοιχεῖα ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν κραυγῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ κραυγὴ διὰ τὸ βρέφος εἶναι μέσον κλήσεως ἄλλων προσώπων. Δυνατὸν ὅμως νὰ εἶναι μιὰ ἀνακλαστικὴ ἀντίδρασις εἰς στιγμὰς προσωπικῆς δυσφορίας (πόνου, περιορισμοῦ, μὴ ἱκανοποιήσεως). Ἐὰν ἡ κραυγὴ συντελῇ νὰ ἔλθῃ κάποιος πλησίον τοῦ παιδιοῦ (μητέρα) ὑπάρχουν πολλοὶ παράγοντες οἱ ὁποῖοι ἐπιδρῶν εἰς τοῦτο, ὡς π.χ. ἡ κατανόησις τῶν ἐνηλίκων (ἢ μητέρα κατανοεῖ ὅτι τὸ τέκνον της ἔχει κάποιαν ἀνάγκην).

β'.) Ἄλλο ἀσθενὲς σημεῖον τῶν συμπερασμάτων τῆς Bühler εἶναι τὰ συμ-

περάσιματά της περί μειδιάματος, παρουσιάζομενον τὸ πρῶτον κατὰ τὸν τρίτον ἀπὸ τῆς γεννήσεως μῆνα. Κατ' αὐτὴν τὸ μειδίαμα ἀποτελεῖ ἀντίδρασιν καθαρῶς κοινωνικὴν. Διερωτώμεθα ὁμῶς—ἀκόμη καὶ ἐὰν τὸ μειδίαμα εἶναι σημεῖον θετικόν, σημεῖον ἐνδιαφέροντος δι' ἄλλα πρόσωπα—ὅθεν ἐνδειξίς κοινωνικότητος—ἐὰν ἔχωμεν τὸ δικαίωμα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτὴν (3ον μῆνα τῆς ζωῆς) ὑπάρχει καθαρὰ ἐπαφή μεταξὺ τοῦ παιδιοῦ καὶ τοῦ πλησίον του, ἐπειδὴ μειδιᾷ.

Ἡ Δις Nielsen (1) εἰς τὸ βιβλίον της «Ἡ ἀνάπτυξις τῆς κοινωνικότητος εἰς τὸ παιδί» ἀποδεικνύει ὅτι ἡ «κοινωνικὴ αὐτὴ συμπεριφορά» δηλαδὴ τὸ μειδίαμα, καταλαμβάνει ἐλάχιστον χρόνον εἰς τὰ πλαίσια τῆς ζωῆς τοῦ βρέφους μᾶς ἡμέρας. Μᾶς λέγει ὅτι, ἀκόμη καὶ πρὸς τὸ τέλος τοῦ πρώτου ἔτους, τὸ παιδί κοιμᾶται περισσότερον τῶν 3) 4 τοῦ χρόνου μᾶς ἡμέρας καὶ γενικῶς εὐρίσκεται εἰς καταστάσεις αἱ ὁποῖαι οὐδεμίαν ἐπαφὴν με' ἄλλους παρουσιάζουν. Δὲν ἐπιτρέπεται λοιπὸν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ παιδί εἶναι καθαρῶς κοινωνικόν ὄν ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ζωῆς του, ἐπειδὴ μειδιᾷ.

Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ μειδίαμα εἶναι σημεῖον ἀντιδράσεως ἀποκλειστικῶς κοινωνικῆς, θετικῆς, καὶ ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν ἐπαφὴν αὐτὴν ἀπὸ κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως, διαπιστοῦμεν ὅτι ὁ χαρακτήρ της δὲν εἶναι διανοητικὸς, δηλαδὴ δὲν στηρίζεται εἰς διανοητικὰς ἀνταλλαγὰς, δὲν ἔχει ἀμοιβαίότητα στηριζομένην εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὸν σεβασμὸν τῆς ἀμοιβαίας ἀξίας τῶν ἀτόμων, πράγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸν ἀπαραίτητον ὄρον, διὰ νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι μία ἐπαφή μεταξὺ ἀτόμων εἶναι κοινωνικῶς θετικὴ.

Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀποδεχόμεθα τὴν ἄποψιν τοῦ Piaget ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὸ μειδίαμα (2) «ὡς μίαν ὀλικὴν ἀντίδρασιν τοῦ βρέφους πρὸς πρόσωπα καὶ πράγματα».

γ) Ἡ Bühler ἀπέδωσε μεγάλην σημασίαν εἰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς συμπεριφορᾶς παιδιῶν ἡλικίας 6-18 μηνῶν. Παρουσιάζεται ὁμῶς κατὰ τὴν ἡλικίαν αὐτὴν διαφορὰ συμπεριφορᾶς τοῦ παιδιοῦ ἔναντι τῶν ἀντικειμένων τὰ ὁποῖα συναγτᾶ καὶ τῶν προσώπων τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται πλησίον του; Νομίζομεν ὅχι. Τείνει τὰς χεῖρας του, κτυπᾷ, ἐγγίζει τὰ ἀντικείμενα, συμπεριφέρεται δὲ καθ' ὅμοιον τρόπον εἰς τοὺς ἐνηλίκους ἢ παιδιὰ τὰ ὁποῖα τὸ πλησιάζουν. Τὰ ἐγγίζει ὡς ἀκριβῶς κάθε ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον τὸ προσελκύει, τὰ θωπεύει ὡς τὰ ἀντικείμενα. Τὰ ἄλλα παιδιὰ εἶναι δι' αὐτὸ «ἀντικείμενα» ὡς τὰ τόσα ἄλλα τὰ ὁποῖα τὸ περιστοιχίζουσιν.

Πλὴν τούτων ἡ προσοχὴ τὴν ὁποίαν ἀποδίδει τὸ μικρὸ παιδί εἰς «τὸν πλησίον» εἶναι πολὺ ἐφήμερος. Τὰ μικρὰ τῶν δύο (2) ἐτῶν παραμένουν γενικῶς ἀπομονωμένα καί, ἐὰν ὁ ἐνήλικος ἐπιχειρήσῃ νὰ τὰ κρατήσῃ εἰς τὰς ἀγκάλας του, ἐκδηλώνουν ἐντονον ἐπιμονὴν νὰ ἀπαλλαγῶν διὰ νὰ συνεχίσουν τὰς ἀσχολίας των. Ἡ συνεργάτις τῆς Bühler, Sonja Witlitsky λέγει ὅτι μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν 5 ἐτῶν, τὰ 50% τῶν παιδιῶν παραμένουν μόνα, παίζουσιν μόνα ἢ εἰς μικρὰς ομάδας (2 ἢ 3 παιδιῶν).

Ἀλλὰ καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι τὰ πολὺ μικρὰ παιδιὰ ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν τὰ μὲν μετὰ τῶν δέ, ἢ προσέγγις αὕτη εἶναι ἀπλῶς τοπικὴ, οὐδόλως ἐπιβάλλουσα κοινωνικὰς σχέσεις. Κοινωνικαὶ σχέσεις ὑπάρχουσιν μόνον ὅταν ὑπάρχουσιν συνειδητὰ στοιχεῖα, ἀλληλοεπιδράσεις καὶ ἀνταλλαγὰς μεταξὺ ἀτόμων (3). Ἡ προσέγγις τῶν παιδιῶν με' ἄλλα

(1) Ruth Nielsen : «Le développement de la sociabilité chez l'enfant» σελ. 32

(2) Jean Piaget : «La naissance de l'intelligence chez l'enfant».

(3) Jean Piaget : «Quelques remarques sur l'egocentrisme de l'enfant». Congrès international de l'enfance. Paris 1931.

πρόσωπα αρκεί διὰ νὰ δημιουργήσῃ εἰς αὐτὰ συναίσθημα ἀσφαλείας, ἰκανοποιήσεως, παρηγορίας. Διὰ νὰ δημιουργηθῇ ὁμοῦ κοινωνικὴ ἐπαφή, τοῦτο προϋποθέτει κάτι περισσότερο τοῦ συναισθήματος. Τὰ παιδιά συναθροίζονται περίξ ἐνὸς κοινοῦ ὕλικου (π.χ. εἰς τὴν ἀμμοδόχον) διὰ νὰ παίξουν, ἀλλ' ὁ κοινωνικὸς παράγων εὑρίσκεται δι' αὐτὰ, εἰς δευτερεύουσαν μοῖραν.

Μία κοινὴ δραστηριότης, ἡ ἐπιθυμία τῶν παιγνιδιῶν τοῦ ἄλλου, δυνατὸν νὰ προκαλέσουν τὴν προσέγγισιν τῶν παιδιῶν τῆς μικρᾶς ἡλικίας μεταξύ των, ἀλλ' ἡ προσωπικὴ ἑλξίς, ἡ ἀνάγκη ἐπαφῆς, δὲν ὑπεισέρονται εἰ μὴ μόνον εἰς μικρὸν βαθμόν.

δ') Ἡ Bühler ἀρνεῖται τὴν ὕπαρξιν τοῦ λεγομένου «παιδικοῦ ἐγωκεντρισμοῦ». Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ἐπεχείρησεν κατάταξιν καὶ ἀνάλυσιν τοῦ λεξιλογίου τὸ ὁποῖον χρησιμοποιοῦν τὰ παιδιά ἡλικίας τριῶν (3) ἐτῶν. Παρατήρησεν ὅτι: τὸ 20% τῶν λέξεων τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦν τὰ παιδιά κατὰ τὴν ἡλικίαν αὐτήν, ἀφορᾷ τὸ ὕλικὸν μὲ τὸ ὁποῖον παίξουν, τὸ 30% τὰ ἄλλα πρόσωπα, τὸ 40% τὰ ἴδια τὰ παιδιά καὶ μόνον 10% ἀφορᾷ τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις. Καὶ συμπεραίνει: «Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ ἐπιθυμία ἐπαφῆς, ἡ ὁποία ἐκφράζεται ὑπὸ τοῦ λεξιλογίου τοῦ παιδιοῦ, εἶναι ἐντελῶς ἐγωϊστικὴ. τὸ παιδί ἐπιθυμεῖ νὰ ἐπισύρῃ τὴν προσοχὴν, τὸ διαφέρειν, τὴν συμπάθειαν τοῦ ἄλλου. Ἄλλ' ἡ ἐπιθυμία του αὕτη τὸ ὄθει πάντοτε πρὸς τὸν ἄλλον. Ὅθεν ἡ δραστηριότης του εἶναι πάντοτε προϊόν μιᾶς ἐπαφῆς».

Καὶ εἰς τὸ σήμερον αὐτὸ παρατηροῦμεν ὅτι ἀνεφέραμεν εἰς τὰ προηγούμενα, δηλαδὴ ὅτι, ἐνθ' παραδέχεται τὴν ὕπαρξιν δύο πόλων, τοῦ ἀτομικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ, ἐντὸς τῶν ὁποίων κινεῖται τὸ παιδί διὰ νὰ ἀναπτύξῃ ἐπαφάς, ἐν τέλει ἀποφεύγει τὸν ἀτομικὸν πόλον. Λέγει ὅτι ἐκ τοῦ λεξιλογίου του παρουσιάζεται τὸ παιδί ἐγωϊστικόν, ἀλλ' ἡ ἐπιθυμία του νὰ ἐπισύρῃ τὴν συμπάθειαν, τὸ ὄθει πρὸς τὸν ἄλλον.

Ἡ ἄρνησίς της ἐν σχέσει πρὸς τὸν παιδικὸν ἐγωκεντρισμόν, καθίσταται πλέον ἐμφανῆς εἰς τὰς παρατηρήσεις της σχετικῶς μὲ τὸ ἔργον τοῦ Jean Piaget

«Κατὰ τὴν ἡλικίαν τῶν 5-8 ἐτῶν—λέγει— (1) τὸ παιδί ἀποκτᾷ μίαν στάσιν, κοινωνικῶς ἀντικειμενικὴν. «Οἱ ἄλλοι», ἀπὸ ἀπόψεως ἀντικειμενικῆς, δὲν ὑπάρχουν διὰ τὸ παιδί τῆς προσχολικῆς ἡλικίας. Ἴδου δατὶ ὁ Piaget υἱοθέτησεν τὴν ἐσφαλμένην ἀντίληψιν ὅτι τὸ παιδί εἶναι ἐκ φύσεως ἀντικοινωνικὸν καὶ ἐγωκεντρικόν καὶ ὅτι δὲν καθίσταται κοινωνικόν, εἰ μὴ μόνον ὀλίγον κατ' ὀλίγον, μὲ τὴν ἀνάπτυξίν του. Ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἡ κοινωνικὴ τάσις ἡ ὁποία ἐλλεῖπει εἰς τὸ μικρὸν παιδί διότι αὕτη παρουσιάζεται εἰς αὐτὸ πολὺ ἐνωρίς, ἀλλ' εἶναι κατ' ἀρχάς μία κλίσις καὶ μία τάσις συμπαθείας, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντικειμενικότητος».

Ἡ ἐπιμονὴ διὰ τῆς ὁποίας ἡ Bühler ἀντιτίθεται εἰς τὴν ὕπαρξιν ἐγωκεντρισμοῦ εἰς τὸ παιδί, δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὑπὸ μιᾶς ἐπιθυμίας της νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν παλαιάν ἀντίληψιν ὅτι τὸ παιδί, ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του, εἶναι κακόν, ἀντικοινωνικόν.

Καταλήγοντες λέγομεν ὅτι αἱ ἐργασίαι της ἐπὶ τῆς κοινωνικότητος τοῦ παιδιοῦ, παρὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν παρατηρήσεών των, δὲν παρέχουν σαφῆ οὐδὲ ἰκανοποιητικὴν ἐρμηνείαν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ καὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς.
(συνεχίζεται)

(2) Ruth Nielsen : «Le développement de la sociabilité chez l'enfant», σελ. 44

